

IVAN LOZICA
(Zagreb)

NARODNA
UMJETNOST

1986

KNJIGA 23

UDK 394.25 [497.13]

Izvorni znanstveni rad

POKLADU U ZBOR- NIKU ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA I SUVREMENI KARNE- VAL U HRVATSKOJ

U članku su uspoređeni podaci o pokladama objavljivani u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* od 1896. do danas, sa suvremenim stanjem karnevala u Hrvatskoj [na temelju autornih vlastitih istraživanja]. Interpretacija karnevala iskazuje se kao pridavanje smisla i značenja, a ne kao rekonstitucija izgubljenog značenja. Ne radi se o suprotstavljanju "egzaktne i objektivne" metode starijim tumačenjima u *Zborniku*. Ranijim interpretacijama pridružuje se poimanje karnevala kao polisemične pojave, kulturnog procesa. Radiceva dihotomija *kulture gospode i kulture naroda* usmjerila je zapisivače *Zbornika*. Pregled njihovih zapisa o pokladama pokazuje parcijalan interes, najviše za karneval na selu i za magiju vezanu uz plodnost. Mnogi drugi aspekti karnevala ostali su nezamijećeni, nedostaju podrobniji opisi kao nuždan preduvjet svake današnje interpretacije. Podaci u *Zborniku*, iako zanimljivi i dragocjeni, mogu poslužiti tek kao polazište novim istraživanjima.

I

Smisao tumačenja i razumijevanja obreda i običaja movens je ove rasprave. Karneval sam izabrao zbog njegove snage, što mi omogućuje praćenje promjena, ili barem usporedbu suvremenog stanja i zapisa iz prošlosti. Podatke o prošlosti nalazio

sam uglavnom u *Zborniku*, koji izlazi od 1896. do danas, a podatke o sadašnjosti priskrbila su mi pretežno vlastita istraživanja posljednjih godina. Komparirana građa tako je unaprijed ograničena, jer je za prošlost mogla biti dopunjena i mnogim drugim izvorima, a i za današnje stanje mogao sam se više koristiti i svjedočanstvima drugih suvremenih autora. Držim ipak da spomenuto ograničenje ne šteti usporedbi - s jedne strane, *Zbornik* je izuzetno relevantan izvor, a s druge strane vlastita su istraživanja i vlastiti doživljaji, osobno iskustvo koje autora čini kvalificiranim tumačem viđenoga.

Problem tumačenja karnevala problem je traženja i nalaženja, odnosno razumijevanja i poimanja smisla ili značenja [biti, sadržaja ili svrhe] izrazito polisemične i kompleksne pojave, upravo procesa - kulturne pojave u neprestanoj mijeni kroz stoljeća i nazočne u različitim krajevima i društvima. Karnevalu ne možemo pristupiti na prirodno-znanstveni način, kao fenomenu više ili manje izvanvremenskom i determiniranom. Ne možemo ga generalizirati izdvajanjem elemenata, tj. najmanjih samostalnih jedinica i utvrđivanjem njihovih jednostavnih uzročno-posljedičnih veza, jer isti elementi u različitim smislaonim i povijesnim kontekstima imaju različita značenja.¹ Isto tako, isti uzroci u različitim kontekstima rezultirat će različitim fenomenima [tj. elementima] u karnevalskom procesu. Tumačenje karnevala pretpostavlja sintetičko razumijevanje kompleksne cjeline. Interpretacija smislaonog [i povijesnog] konteksta karnevalskih zbivanja postavlja se kao zadatak, a rezultat interpretacije podjednako će biti povijesne prirode - nema definitivne interpretacije. Reinterpretacije ne samo da su moguće, one su i neizbježne. Usporedba prošlih karnevalskih zbivanja na temelju zapisa u *Zborniku* sa suvremenim karnevalom u Hrvatskoj tako je istodobno i *pridruživanje* novog [autorovog] tumačenja tumačenjima u *Zborniku* [eksplicitnim i implicitnim], tumačenjima koja su određena pogledima Radićeve *Osnove* [Radić 1897] i individualnim pristupima različitih zapisivača. Moje viđenje karnevala razlikuje se od njihovih, kao što se i suvremeni karnevali razlikuju od prošlih. Ne *suprotstavljam* vlastitu interpretaciju njihovima kao egzaktniju ili znanstveniju, jer vjerujem da ne postoji u humanističkim znanostima objektivno i egzaktno ispitivanje činjenica koje ne bi bilo temeljeno na pretpostavkama i predrasudama istraživača. Radićevoj *Osnovi* i priložima u *Zborniku* priznaje se danas kompleksnost pristupa i čvrst, pozitivistički određen istraživački sustav, ali se uočava određeno "odstupanje od metodološke čistoće" sadržano u metodologiji samoj kao "nacrt narodnog života kakav bi trebalo da bude i kakav je Radić želio da bude" [Rihtman-Auguštin 1984, 71]. Ta je kritika točna i opravdana utoliko što traži suvremeniji, adekvatniji pristup etnološkom i folklorističkom istraživanju danas. Ipak, iako možemo i moramo izbjeći Radićeve predrasude i njegov pogled na svijet, moramo biti svjesni da *Osnovu* ne možemo zamijeniti egzaktnom i objektivnom metodologijom koja u sebi neće sadržavati *naše vlastite horizonte*. Njih se i ne smijemo odreći, jer se svako razumijevanje i sastoji u posredovanju između *naše* sadašnjosti i *našeg* viđenja prošlosti. Razumijevanje je uvijek i vrednovanje i objašnjenje. Strogost spoznaje uključuje cjelokupnu hermeneutičku svijest istraživača, svijest o vlastitom odnosu prema zbilji koju želimo spoznati, pa i svijest o ograničenosti i povijesnoj uvjetovanosti vlastitih metoda.

¹ O. Supek-Zupan pokazuje kako isti parovi pojmova derivirani iz pokladnog zbivanja u jednom selu istodobno služe za potvrdu npr. *reda* i *nereda* [usp. Supek-Zupan 1983, 93].

II

Minervina sova antropologije [ili etnologije, ili folkloristike] leti u sumrak, u vrijeme kad običaji i obredi tzv. narodne kulture nestaju, slabe ili se mijenjaju, ili leti u tuđoj zemlji. Motivacija istraživanja očituje se kao težnja ponovnom uspostavljanju izgubljenog značenja, što je neostvarljiv cilj. Da bismo rekonstruirali [rekonstituirali] izgubljeno značenje, morali bismo ponovno uspostaviti i *kontekst* izgubljenog značenja, stopiti se s tradicijskom kulturom, zaustaviti ili obrnuti povijesni proces [usp. Honti 1975, 161 i Lozica 1979, 38-39]. No, kad bismo to čak i mogli, izgubljeno značenje primili bismo kao vlastito iskustvo, iskustvo sudionika, a ne kao poimanje znanstvenika. Čini mi se da je traganje za [za nas] izgubljenim smislom ili značenjem običaja i obreda tradicijskih kultura prošlosti i današnjice uvijek i *pridavanje smisla i značenja*, stapanje istraživačeva horizonta s horizontom istraživane kulture. Mi se ne možemo i ne smijemo odreći vlastitog horizonta. U tome leži povijesnost razumijevanja, istraživana pojava i njezin kontekst mijenjaju se kroz našu spoznaju i tumačenje, a mnoga stara znanja u našem današnjem kontekstu iskazuju se na nov način, novim jezikom.

Kao objekt spoznaje, karneval nam je daleko i blizu. Zanimaju nas njegovi davni povijesni izvori, zagonetan nam je njegov smisao u svim mijenama do danas, a opet nam pripada i kao vlastito iskustvo, suvremena pojava. Sudioničko razumijevanje [shvaćanje] korisno nam je kao pred-mišljenje, pretpostavka istraživanja i kao korektiv znanstvenom poimanju i zaključivanju. Sudjelovanje u karnevalskom zbivanju ne traži znanstveno obrazlaganje niti definiranje karnevala. U krajnjem slučaju motivacija sudionika nije osviještena, ne traži eksplikaciju, pa istraživač koji pita dobiva odgovor iz sfere *zamišljenog* a ne *ostvarenog* reda [Lévi-Strauss 1958; Rihtman-Augustin 1984, 13-15]. Odgovor sudionika može čak biti odjek pogleda ranijih istraživača, ono što sudionik misli da bi istraživač želio čuti itd. Taj problem *vjerodostojnosti* iskaza sudionika i nije tako jednostavan kao što izgleda. Pri čitanju podataka u *Zborniku* moramo biti svjesni čak četiriju slojeva *predrasuda*: kazivačke, zapisivačke, uredničke i najzad naše vlastite. Predrasuda nikako ne znači i pogrešan sud, ona se može vrednovati i negativno i pozitivno [usp. Gadamer 1978, 303]. No, kroz šumu interpretacija i *zamišljenih redova* teško je proniknuti karnevalsku zbilju - u usporedbi s tim čitanjem vlastito terensko iskustvo djeluje kao istinsko osvježenje. Ipak, tu tek nailazimo na teškoće - čitanje zbivanja pokazuje se težim od čitanja teksta. Čitajući zapise drugih zapisivača nastojimo predočiti ljude i događaje o kojima pišu. Kad se nademo pred karnevalskim zbivanjem, kao promatrači ili kao sudionici, postavlja se pitanje smisla i značenja samog zbivanja. Karneval se pojavljuje u svojoj svojoj slojevitosti, zbivanje se iskazuje kao složen tekst, govor na različitim jezicima/kodovima u uzajamnom djelovanju, slično kao u kazališnoj predstavi [usp. Kowzan 1975, 206]. Razumijevanje karnevala težak je hermeneutički zadatak, jer se smisao ne izražava direktno kao komunikacija i izravna tema. Predmet i svrha zbivanja nerazlučivi su od samog zbivanja, izraz i poruka su stopljeni, gotovo kao u nekoj mnogojezičnoj poeziji gdje jezici i smisao čine cjelinu. Možda bismo se morali zapitati u kojoj mjeri karneval uopće znači - otvoreno je pitanje "za koje se još običaje, osim verbalnih, može reći da 'znače'" [Leach 1983, 15]. Ako karneval *znači*, moramo se pitati *kome* znači i znači li isto *svakom* i u svakom *vremenu* i svakom *prostoru*.

Mislim da karneval ne *znači* nikad sam za sebe, on uvijek znači za ljude, pa mu je značenje promjenljivo. Ipak, ne bismo mogli tvrditi da svako novo karnevalsko

zbivanje uspostavlja potpuno nova značenja. To i nije moguće, jer je karneval tradicijom uvjetovan. Ako i jest riječ o odklonu unutar svakodnevnog ponašanja grupe, pa i o izravnoj opoziciji ustaljenom redu, taj je odklon i te kako određen upravo svakodnevnim životom i tim istim ustaljenim redom, povijesnim i kulturnim kontekstom. Karnevalski likovi i postupci većinom su stalni, ponavljaju se iz godine u godinu, često su i kodificirani posebnim pisanim pravilnikom, pa tako funkcioniraju kao standardizirani ili konvencionalni simboli.² Problem je, međutim, čitanja takvih simbola, zbog arbitrarnosti relacija karnevalskih postupaka i likova s porukama koje su ih stvorile - mislim da su karnevalski postupci i likovi *simboli*, ali simboli koji su, skolastički rečeno, kao entiteti nadživjeli svoje kviditete³ u povijesnom procesu. To ne znači da imamo posla s ljušturama, simbolima *bez* značenja - naprotiv; karnevalski su simboli polisemični [sposobni da imaju različita značenja], pa osim tragova davno zaboravljene poruke nose sa sobom i *danas prihvaćene denotacije* [ponekad čak potpuno oprečne u različitim krajevima odnosno kontekstima], ali i mnoštvo konotacija [osobnih ideja i emocionalnih asocijacija], koje ih čine i individualnim, intimnim simbolima. Relevantnost [pertinencija, razlikovnost] karnevalskih simbola kao nosilaca značenja nije uvijek ista na sintagmatskoj razini konkretnog karnevalskog zbivanja u određenom vremenu i prostoru i na paradigmatičkoj razini istraživačeve interpretacije [koja nastoji uspostaviti značenje uspoređivanjem srodnih pojava u različitim vremenima i prostorima]. Istraživač može postupati *etski*,⁴ promatrati pojave i uspoređivati ih, da bi ih eventualno tek naknadno interpretirao, ne uzimajući u obzir tumačenja kazivača i sudionika pojedinačnih zbivanja. Takva istraživačeva metoda rezultira obično grubim modelima ponašanja, značenjima potpuno različitim u velikom broju slučajeva od viđenja istraživanih pojedinaca i kulture. Druga je mogućnost *emski* pristup, koji pokušava zbivanja i pojave gledati s gledišta sudionika, uvažavati mišljenja ljudi koje istražuje. No, i taj pristup krije mnoge opasnosti - ako se istraživač pokuša potpuno identificirati i tako postati "domorodac", gubeći svijest o vlastitom bezuspješno potisnutom horizontu. Kako kaže C. Geertz,⁵ to se mora raditi vrlo pažljivo, a cilj je *podrobni opis* [*thick description*] kao uspostavljanje značenja koja određena zbivanja imaju za sudionike. Iz takvog podrobnog opisa zaključuje se tada o istraživanoj kulturi i o društvenom životu općenito.

III

"Ako i narod ima svoju kulturu, treba ispitati, u čemu stoji, kakova je; treba

² Služim se terminologijom E. Leacha [Leach 1983, 21].

³ Simboli čije je *postojanje* trajnije od prvobitnog *štovanja* - *označitelji* izgubljenih *označenih*.

⁴ O distinkciji *etskog* i *emskog* pristupa i njihovom neizbježnom pretapanju vidi npr. tekst O. Supek-Zupan [Supek-Zupan 1976].

⁵ "Taj manevar, koji se obično previše nehajno spominje kao 'viđenje stvari s glumačkog gledišta', previše knjiški kao 'verstehen' pristup, ili previše tehnički kao *emski analiza*, obično vodi do spoznaje da je antropologija vrsta čitanja misli na daljinu ili maštanja o ljudožderskim otocima i moramo ga, žudimo li za plovidbom među olupinama tuceta potonulih filozofija, izvoditi vrlo pažljivo" [Geertz 1973, 14].

joj, pa bila kakova mu drago, odrediti mjesto *uz* druge, a ne *pod* drugima. Tako će se doći do uvjerenja, da svi narodi, koliko mogu prema prilikama, u kojima žive, rade na zajedničkom djelu ljudske prosvjete" [Radić 1897, 12].

Ta Radićeva misao ne razlikuje se mnogo od ciljeva koje sebi zadaju suvremena etnologija i antropologija,⁶ iako se metode nedvojbeno razlikuju. Temeljni Radićevi pogledi iz *Osnove* na neki su način kao radna hipoteza dvojako uvjetovali količinu i karakter karnevalske građe, djelujući na same zapisivače i urednike u *Zborniku*. Radić naglašava razliku dviju kultura, kulture gospode i kulture naroda. Kultura naroda pokazuje se kao nešto nepoznato, što tek treba istražiti. Radić terminom *narod* obuhvaća dio populacije koji "živi po selima, rukama radi, koji u velikoj većini ne nosi francuskoga odijela, koji nije učio nikakih, ili gotovo nikakih škola" [Radić 1897, 1]. Tako se "čovjek iz *naroda*" razlikuje od *gospodina* više ili manje kao stanovnik sela od stanovnika grada. Samim tim, karnevalske podatke u *Zborniku* pretežno čine podaci o karnevalu *na selu*, a ne u manjim ili većim gradovima.⁷ Ali, ne samo to - moramo se zapitati još i da li ti zapisi sadrže sve podatke o seoskim karnevalima, ili su izostavljene one pojave za koje su zapisivači držali da su strane kulturi *naroda*. Radić i njegovi suradnici bez sumnje pripadaju kulturi *gospode* - odziv "pametnijih pismenih seljaka" za koje Radić piše da bi najuspješnije mogli sabirati građu [Radić 1897, 73] nije bio velik. Dihotomija kulture gospode i kulture naroda istodobno se osjeća i kao jaz između subjekta i objekta istraživanja. Gospoda istražuju svoj narod, tj. ono što gospoda *misle* da je narod i da narodu pripada. Gospoda ne istražuju ono što misle da *nije narodno*. Neizbježna je posljedica takve dihotomije opis *zamišljenog reda*, idealnog modela narodnog života [usp. Rihtman-Augustin 1984]. Predstavljanje, igra, raspojasane zabave, ples, neumjerenost u jelu, piću, seksu, izrugivanje i kritika svjetovne i crkvene vlasti naizgled su nespojivi s golubinjom čudi, neiskvarenošću i moralnom strogošću trijeznih i pitomih seljaka i seljanki. Karneval svojom inverzijom vladajućih vrijednosti i društvenih uloga *jest* nered suprotstavljen redu. Učitelji i župnici kao zagovornici reda nedvojbeno su, ma koliko im kao zapisivačima bilo stalo do istine, izbjegavali detaljne opise karnevalskih "ekscesa".

To ne znači da su se uvijek u svojim sredinama borili protiv karnevala - živjeli su s *narodom* i morali su biti u životnoj praksi svjesni karnevalske katarze koja čovjeku omogućuje da se "istutnji" i da se pokorniji i skrušeniji vrati u kolotečinu korizmenog posta i gospodske vlasti. Ali, praksa je jedno, a idealni model seljaka drugo - zapisivači su radije pisali o vjerovanjima vezanim uz urod, o magiji vezanoj uz početak novog vegetacijskog ciklusa, o svemu karnevalskom što je pripadalo odnosu čovjeka i prirode, nego o onim karnevalskim elementima koji govore o međuljudskim odnosima. Sve je to teško danas dokazati, ali vjerujem da tako *jest*. Dvije važne komponente tradicijskog karnevala, *saturnalijska* i *luperkalijska* [usp. Baroja 1979; Supek-Zupan i Lozica 1985] neravnopravno su zastupljene u *Zborniku*.

⁶ Geertz, na primjer, piše: "Bitni poziv interpretativne antropologije nije da odgovara na naša najdublja pitanja, nego da nam priskrbi odgovore koje su dali drugi, čuvajući druge ovce u drugim dolinama, i da ih tako uključi među dostupne zapise onoga što je čovjek rekao" [Geertz 1973,30]

⁷ Važan izuzetak *jest* Langova monografija o Samoboru [Lang 1913].

IV

Pokušat ću na nekoliko stranica sažeti karnevalsku građu u *Zborniku*, jer te građe i nema tako mnogo. Ne mogu doslovno citirati sve, ali i ovako sažeta građa okupljena na jednom mjestu dat će nam preglednu sliku i omogućiti neke zaključke u usporedbi sa suvremenim karnevalom u našim krajevima.

Već u prvoj knjizi *Zbornika* R. Horvat iznosi podatke o narodnom *koledaru* u Koprivnici [Horvat 1896]. Ne radi se izravno o pokladnim običajima, ali pišući o korizmi spominje da narod slavi *mali fašnik*, prvi korizmeni četvrtak. To je jedini dan korizme kad se u tom kraju jede meso. J. Lovretić i B. Jurić uz opis odjeće u Otoku kao ilustraciju navode djevojački distih:

" O poklada opremim se lipo :
Zoru, laće i dikine gaće ."

Ti stihovi [Lovretić i Jurić 1897, 157] svjedoče o ženskom sudjelovanju u karnevalu i o inverziji spolova. U istoj knjizi spomenuti autori daju opis poklada kao *domaćih običaja* i *uličnih običaja* i *zabava*, te opis *opreme o pokladama* [Lovretić i Jurić 1897, 394-399]. U odjeljku o domaćim pokladnim običajima navedena su uz objašnjenja imena dana u tjednu koji prethodi pokladnom / *Sramotni ponedjeljak*, *Ubojni utorak*, *Vrtičeva srida*, *Usnovani četvrtak*, *Mišji petak*, *Zaklopita subota*. Tu su i imena dana u pokladnom tjednu [Pokladna nedilja ili Prvi dan poklada, Drugi dan poklada, Treći dan poklada ili Pokladni utorak, Pepelnica]. Spominje se paljenje kudjelje u sobi na *Pokladni utorak*, navodi se kazivanje po kojem su ranije mladi ljudi i žene slavili ova tri pokladna dana i *Čistu sridu*. "Sada je to ritko. Bilo je nekoliko put ovi zadnji dvadeset godina. Kako bude rane u ambaru, tako se slave i poklade. Spremljali su večeru, ko momci i divojke. Bilo je kadgod da su po dvi, tri zadruge skupa slavile, pa svaku večer kod druge kuće, i to je uvijek išla posli večere cila zadruga [ljudi i žene] na veselje. Mladež je išla, gdi je kolo. Bude kolo i kod stari, ali samo za stare, jer je u Otoku prije bilo mnogo gajdaša, pa bude, da u one dane i stari poigraju" [Lovretić i Jurić 1897, 394]. Nakon *Čiste sride* slijedi *Lakomi četvrtak*, kad mladi pojedu što je ostalo od poklada.

Odjeljak o uličnim običajima i zabavama opisuje običaj da djevojčice najavljuju uz pjesmu poklade, ophodom kroz selo. Uloga djevojaka i žena u otočkom karnevalu, sudeći po opisu, bila je značajna: žene su na *Vrtičevu sridu* išle od kuće do kuće, bacale jastuke kroz prozore na ulicu i skakale po jastucima zajedno s mladim muškarcima. Palile su kućine i bacale jedna drugoj pod noge. Slijedi opis *bala*, kako se u Otoku nazivalo cijelo pokladno veselje. Miješano društvo djevojaka i momaka organiziralo bi u subotu uoči poklada, u ponedjeljak, utorak i na *Čistu sridu* slavlje, ali djevojke su bile te koje su obilazile u subotu selo i pozivale momke na večeru. Pokladnih su dana opremljene obilazile kuće i skupljale voće, kolače, brašno, mast, mak, grah i meso za pokladne večere. Djevojke su hranom plaćale gazdi kuće u kojoj bi bio *bal*; gajdaša su plaćale novcem. Na Pepelnicu tek udate žene, upregnute u plug, zaorale bi malo u svakom sokaku, "da prioru grišne pokladne tragove".

Odjeljak *Opreme o pokladama* daje opis tridesetak karnevalskih likova u Otoku. Djevojke su se oblačile u *novu mladu*, *snašu*, *pola muško - pola žensko*, poneka *snaša* bi se obukla u *divojku*. *Bauci* su ružni likovi koji su krinkom na licu plašili

djecu. Kroz selo su išli i *svatovi šokački* i *svatovi majstorski*, isto tako uglavnom djevojke. Djevojke su znale i obući odjeću naopako, tako da ono što je inače sprijeda bude straga: "gledat je taku divojku, ko da joj je ko glavu okrenio" [Lovretić i Jurić 1897, 399]. Svi ostali karnevalski likovi u Otoku predstavljali su strance ili za selo neobična zanimanja. Bile su to: *frajle*, *Ciganke*, *Bunjevke*, *Madarice*, *Turci*, *bule*, *svinjari*, *kotlari*, *Kranjci*, *Jude kožari*, *testeraši*, *loncokrpe*, *roždanici* i *vračevi što puove nose*, *feršteri*, *vatrogasci*, *financi*, *oružnici*, *popovi*, *opaticice*, *soldati*, *komedijaši*.

Posljednji podatak o karnevalu u monografiji o Otoku odnosi se na sudjelovanje djece: "Samo dvaput u godini poigraju dica, di ji' svit gleđe, a to je na poklade i na Spasovo. Na poklade se poopremljaju u bal, pa idu selom od kuće do kuće. U svakoj kući poigraju i popivaju, pa ajde dalje..." [Lovretić i Jurić 1897, 99].

Slijedeće informacije o karnevalu nalaze se u sedmoj knjizi *Zbornika*, u Ardalićevoj monografiji o Bukovici: "Čaroice kod našega naroda u Bukovici jesu ono, što u gradovijem maškare. Kad misle u to ići, onda prije na nekoliko dana dogovaraju se. To biva uz mesojede [krneval]. Izabere se 10 do 12 sigurnije ljudi, pa zakalaju bujuriti, kuda bi prošli, što bi i kako li bi. Pošto svi u to žele, onda se lako namoraju i onda se probuku svi doli dvaju u žensku robu: povezaču metnu na glavu i zaviju se da se ne poznadu, da im se ništa ne vidi neg oči; povr povezače na glavu ustaknu svaki svoju crljenu kapu. Između sebe, koi su najpogrdni od dvaju, učine *deda* i *babu*, ali se apošto traže za to dva, koi su ružni, pristari i vragometni. Ta dva najgore budu obučeni, t.j. u najdronjavije ženske aljine; nemaju kape ka' ostali svr povezače na glavi, a ne sakrivaju čudo lica. Taj *ded* i *baba* imadu svako po dug štap pod pazuvom; na svakom je po konjska zobnica o ramenu, u kojoj drže luga. *Đed* ima na ramenu go veliki ka' sablja nož i na njemu komadi slanine, što svijet dava. Kako prpca u prporuši polijevaju vodom, tako *deda* i *babu* svak posiplje lugom, da svaka kuća da bi varćak će izasuti na nji. To kad im dar prije tisne, ali dara, kad se muškići kod kuće treve, ne dadu prije, dok *ded* *babu* ne povali na zemlju i ne digne joj noge. Ako to on njoj ne radi, ne valjadu čaroice, i lagano će kući sve donijeti: jer kud god čaroice prolaze, svak pita, šta *ded* *babi* radi." [Ardalić 1902, 257-258].

Ardalićev se opis dalje nastavlja pjesmom [tekstom] što je dva najbolja pjevača kao svojevrsnu koledu pjevaju od vrata do vrata. Pjesma završava stihovima:

" A ko nami ne bi da',
Nit ženijo nit uda'."

Čaroice su najviše voljele kad bi *dedu* na nož nataknuili slanine, kad bi mu "namazali nož". *Đeda* i *babu* posipali su lugom, a i oni su znali posuti po koju žensku osobu u kući. Ostale su čaroice bile u novoj odjeći i njih se nije posipalo lugom.

"Po petnaest dana ove čaroice odaju od sela do sela. Kad su se izodali i dovukli, štono se kaže i za nogom, onda podijele, što su dobili od brašna i žita, a krmetinu metnu variti, dok god je ne poiju i dok je teče. Vina i kruva, ako nemaju, kupe te tako se deverte, ako imaju dokad i o čemu, po više dana isto ka' i na piru" [Ardalić 1902, 258-259].

Posebno su zanimljive dvije Ardalićeve bilješke na stranici 259: prva govori o čarolicama koje su se odvažile doći u Skradin, te su ih *đendari* uhapsili, ali ih je sudac pustio, pa protjerao iz grada. Drugu bilješku donosim cijelu: "Bile su prestale te čaroice

odati za dvije tri godine, te lani su se ope' podigli. Popovi ni učitelji ne krata im, a đendari već obično zabranjuju im. Njevi su zakoni prepuni paragrafa te oni to lako nađu i zbakljaju, da je protivno carskom zakonu. A ono, što se o krnevalu po gradovije kaže mrče, robove i repove na se lacmani i špacki meću i što po svu noć revu i svaka magaradanja rade, niko im ni bau" [Ardalić 1902, 259].

U desetoj knjizi, u monografiji o Poljicima, piše F. Ivanišević: "Zadnji' dvaestak dana prid Poklade 'odaju po selin maškare ili, kako ji' u nikin selin zovu, didi. Obišno počmu 'odat u ponediljak pa sve do sride. Iz jednoga sela sakupi se po nekoliko ljudi i momaka, bude ji' dikod više od dvadeset, priobuku se na različite čudnovate načine, stavu obrazinu na se, idu u bližnja sela od kuće do kuće pivajuć i arlećuć. Kad dođu prid koju kuću, 'did', koji je vođa od maškara, viče: 'Ima li ko na poštenon ođaku?' Iz kuće odgovaraju: 'Ima'. On anda pita: ' 'Oće li moje kade zaigrat i zapivat?' Kad reku, neka igraju i pivaju, dobar je znak, da će se dat štakod maškaran" [Ivanišević 1905, 57]. U daljnjem opisu sadržan je tekst pjesme, opet srodne koledama; Ivanišević maškare dijeli na *balije* i *mandune* [muški i ženski likovi] - ostali su likovi *nevista*, *banduri*, *Turčin*, *kaluder*. "Zadnji su 'did' i 'baba', vrludaju ka' sugranuto sad naprid sad nazad, nosu po torbetinu luga, pa jedno siplje po drugomu, koga sriti okolo kuće ili na putu. Odvraćaju i njiman šilo za ognjilo, ne manjka ni njima luga, kad dođu među kuće, svak ji' posiplje. Ovo je dvoje nakazno obučeno. Did je navuka' na se ništo drpavi' gaća i kanparan; vidi mu se svud košulja i mudante, lice zaklonija obrazinon od kože, na glavi mu stara klobučina, a iz njeg vija govedi rep; ispod kanparana viru mu dva zvonca i klapaju, a torba za lug visi o livon ramenu. U ruci nosi starinsku sablju, što se poteže još iz turski zemana u Poljicin. Za didon ide 'torbonoša' u obišnoj staraškoj robi; zavr-ga' se vričon priko ramena. -'Baba' navukla staru suknjetinu, ima na njoj sto zakrpa i sto buža [otvora], opasala se pregljačon sprida i ne ima krožeta ni jačerme, nek joj se vidi gadna suknja, glava zamotana u šudar, odrpani i omeljani ka' da je u gnoju bija, kroza nj se vidu kosmušine raščupani' vlasi; za struke od pregljače zadila kudilju, na kojoj privezano malo vune, ne zna se, od kojeg živinčeta, i u nje o ramenu torba, u čen nosi lug" [Ivanišević 1905, 58-59].

Ivanišević još piše da u nekim selima spaljuju "krnju", da "samo muškići idu u maškare, a ženskin se to ne pristoji" i da "u pokladnin zabavan propane više od jedne kokoši po pojatan i dvoriščin, a nestane komu s čerina i pašica slanine i pršutić ili pleće" [Ivanišević 1905, 59].

U istoj [desetoj] knjizi *Zbornika* nalazi se tekst M. Žuljića o igrama na sijelu u Varešu: "*Sijelo bez rada za igru i zabavu* sastaje se obično uz poklade; u predašnja vremena mnogo više nego danas" [Žuljić 1905, 112]. Prostor nam ne dopušta detaljnije opisivanje igara o kojima Žuljić izvješćuje - uostalom, same igre i nisu specifično pokladne, nego su se izvodile i u drugim prigodama.

Vatroslav Rožić [Rožić 1908, 33] o Prigorju piše: "*Fâšnjak* na večer išle su negda maškare po iža pak su tâncale same ali s kem družinčedom; najviše su morala deca tâncati; rekal im je gdôj: 'Ajd, deca, tâncajte, da nam bu repa debela!' Denas već nejdêdu maškare kak negda: pak ni ljudem ni žal: kad su se maškare znale napiti, onda su sikaj dëlale po sêli: krâle i sikakve uncmaterjje dëlale.

- Na Fâšnjak rani jûtri pucali su s praom iz pušâk i i' špištôl na slive, ruške i jabuke, da bolje ridîdu. Če je ka žena jutri na Fâšnjak mesila kolače, unda je morala z onakvimi zamâzanimi rukami objêti stêblo, da bolje ridî."

Pavlina Bogdan-Bijelić [Bogdan-Bijelić 1908, 160] opisuje pokladni ponedjeljak

u Konavlima - zet u vjereničinu domu puškom ubija kokoši [na taj dan se ne smiju klati]. Domaćin priređuje ručak za susjede, a zetu domaćica poklanja operušanu kokoš "da ne ide kući prazne kese, nego da znađu, da je bio u lovu".

Samoborska monografija M. Langa dragocjen je izvor karnevalske građe [Lang 1913]. Na dvadesetpetoj strani knjige spominje se *ploh*, "onaj predmet što se na pokladnu noć odnese ili donese" - u potrazi za *plohom* nije dopušteno ulaziti u tuđe kuće, nego se smije samo pitati za izgublenu stvar. Karneval je vrijeme kad se u Samoboru "prične noć". Autor smatra da se ranije mnogo više ludovalo i odlazilo u maškare. Za maškare su upotrebljavana iznošena odijela i ona izvan mode, ali su se pravila i nova: "imućniji pravili su posebna pa i skupa odijela". Bogatiji građani odlazili su, obično najavljeni, kao maškare u pohode znancima - u Langovo vrijeme išlo se bez najave, pa maškare ponegdje i ne bi bile primljene u kuću - zalazile su i k poznatima i k nepoznatima, ali i u gostionice. Lang je uočio ulogu pojedinca organizatora karnevala - u Samoboru bio je to Josip Kompare, koji je znao "svake godine u pokladno doba sasuti pred Samoborce punu pregršt svojih šala, koje su vazda bile više ili manje ujedljive, a sadržaj im je bio ili domaća i opća politika, ili mjesne stvari i događaji, domaće rane. [...] Po poznatom kojem napjevu sastavio bi pismu, u kojoj je kazao ono, što mu je bilo na srcu. Komparetove maškare svatko je rado primao u kuću, gdje su tada pjevali i prikazivali, a domaći poslije pogađali koga ili što su prikazivali. Od njegovih maškara - a to su bili sami domaći mladi ljudi - nikad nijedan nije pravo znao što će se prikazivati, pa se tako ne jednoć desilo, te je koji od njih učestvovao u prikazivanju koje je i njega pogodilo. [...] Njegove pokladne šale došle su na glas i po svoj okolici, pa je zato na Fašnik poslije podne nagrnulo mnogo svijeta iz okolice, da se pozabavi Komparetovim "karnevalom". To se započelo godine 1860. Do toga doba nije se u nas na poklade vidjelo ništa duhovitije, niti se pazilo, da li je oprema u skladu s onim, što se prikazivalo ili prikazivati htjelo. Tada se moglo gotovo svake godine vidjeti isto, na pr. seljačka svadba, menežarija [a to je bila mačka, pas, kokoš, guska i.t.d. u gajbi], jahalo se na konju, a "frajlu v tačkih voziti" bilo je već "nekaj osebujnega" [Lang 1913, 69]. Kompare je, prema Langu, četvrt stoljeća karnevalski djelovao.

Ostvario je niz uspješnih karnevalskih atrakcija - bio je tu stroj za pomlađivanje ["šmelcajne starih bab"], "Parlament Taafferov" koji je bio uspješna satira ondašnjeg parlamenta, "Mlaci" koji su mlaćenjem prazne slame ironizirali lokalnu samoborsku upravu; bila je tu divovska ženska figura "Protekcije" i "turopolske lukarice". Posebno je zanimljivo da je Kompare prikazivao "sa slikama tumačeći ih pjevanjem svoje pjesme" događaj [glasinu] o građaninu Noršiću i vragu. Kompare je za tu priliku bio samoborski *cantastorie*, ulični pjevač [Lang 1913, 70]. O tom tipu predstavljanja u našim krajevima nemamo mnogo podataka,⁸ iako je toga moralo biti po sajmovima, na proštenjima i drugdje gdje se okupljalo mnogo svijeta. Lang spominje poseban građanski odbor za priređivanje "korza"; piše da je na Fašnik "god svih muškaraca, te si neki od šale i čestitaju a još radije ih time podražuju ženske" [Lang 1913, 70]. Fašnički je objed bio obilan, a često bi na stolu bila *pura s mlincima* i *krafli* ili *frite*. "Na fašničku noć 'vleče se ploh' neudatim djevojkama i mladim udovicama. [...] A odnese se sve, što se samo može nositi, pak se ostavi gdje god ili se zanese na dvorište drugomu gospodaru, gdje je djevojka u kući; često odnesu u drugu ulicu, da iz Gornjega kraja u Donji. Tko se

⁸ Poznat mi je samo još Kuhačev podatak [Kuhač 1881, 347-350].

dade na taku šalu, ne mari za trud i napor, što ga kod toga ima. Tako su jednoč čitavi drveni zahod odnesli iz jednoga dvorišta pa ga postavili dosta daleko drugomu gospodaru u njegovo dvorište. [...] Jednih su poklada odnijeli jogunasti mladići iz stražarske sobe na vijećnici potpun krevet jednoga stražara i ostavili ga pred župnom crkvom" [Lang 1913, 70]. Djevojkama kojima su zalazili muškarci objesili bi pred vrata muškarca od slame, ili bi joj negdje podmetnuli lutku. "Da se spriječi sramota, u mnogim su kućama, gdje su se nadali plohu, čuli dugo u noć, ili su ustali zarana još u mraku i uklonili plohu, ako ga je bilo" [Lang 1913, 71]. Na "fašinsku sobotu" kuhala se hladetina, kosti su se razbacivale po vrtu protiv krtica; na Fašnik se kuhalo kiselo zelje i vodom od tog zelja mazali su "gubec" i "perkle" blagu i svinjama protiv bolesti; na Fašnik i ljudi i životinje moraju jesti žgance da budu debeli; perad jede žgance iz rešeta da se drži na okupu; pekao se "potenek", tanki kruh koji mora biti ravan, da travnjaci budu bez krtica, a žena koja je taj "potenek" mjesila mora brašnjavim rukama obgrliti sve voćke da bi bolje rodile; na Fašnik se kuha govedina od koje se jede juha protiv znojenja, a sitno rezana i sušena ta se govedina daje purićima da budu zdravi; goli muškarac mora pomesti sobu protiv buha; na "fašinsku sobotu" ne smije se prestati da miševi ne grizu kudjelju; na Fašnik se moraju voćke početi obrezivati da bi bolje rodile [Lang 1913, 71-72].

Pišući o godišnjim običajima u Retkovcima [Slavonija], I. Filakovac zove vrijeme od sv. Tri kralja do Čiste srijede *mrsoveda*. To je razdoblje kad seoska mladež pogodi gajdaša za kolo. "Nea li kolo prave kuće, di bi se igralo, to svaki momak i devojka po redu, i to samo jednu večer, pušćaju kolo u njiove sobe sa dopušćenjem gazde il oca. U takom kolu nakupi se te mladeži, da jedno drugo nosi, a igra se, da se zemlja tresu od kola, osobito se u kolo uvate muškarčine. Svako se zažarijo u licu i okupo u znoju. Kad se otvoru vrata na sobe, iz nje onda sopti napolje gusta magla, da u sobe nikoga ne razaznaeš" [Filakovac 1914, 165].

Na *Vrtičavu sredu* prije poklada nisu se radili poslovi kod kojih se bilo što okreće, da ne bi vrtoglavica potrajala čitave godine. Na *Zadušni četvrtak* nisu se radili važni poslovi, bolje se jelo, a mladi bi već obilazili selo kao *bušari*. "*Poklade* se trače nedelju, a ponedjeljak i utorak pred Čistu sredu. O poklada se časti i veseli svaj svet ko nigda preko godine, jedino više na Božić. Na te se dane troši u kuća sve, šta e masnie i valjda slađe" [Filakovac 1914, 166]. Slijedi podugačak popis jela i pića. "Prvi dan poklada više je svet u kuća doma, di se časti i u divanu dan sprovodi, izim mladeži, koja se u kolu veseli. No istom na pokladni ponedjeljak i utorak zapali se čitavo selo od veselja i svakake komendie sveta mladeg. [...] Na ova dva dana poklada idu selim *bušari*, lepi i strašni. Šta e mladeg, to se pooppravlja u bušare, ženske u muško odelo, muškarci u žensko, ponda svi zaedno uz gajdaša idu od kuće do kuće kroz čitavo selo. U svakoj se kuće igra, a potlem se častu jelim i pilim. Ako bude ijole lepo vreme da se put protapa, retkovački bušari dolazu u Prkovce, a prkovački u Retkovce. Ko e od sveta šaljive naravi il lakrdijaš, opravljja se u strašne bušare ko ođakari, serežani, kotlari cigani, vračare i kartare, pa tako nakazni idu selim, a di već znadu, da e u kuće sveg dosta, tode se svratu, da se do mile volje počastu, praveć u svakoj takoj kuće koekake komendie, šale i preklapanja, da se žalostan nasmeat moraš. Tako preko dana svet peva, pocikue, vrišći, urla, tapa koekud i više, ko da selo gore. Naveče potlem večere mladež se cifra i šta lepše oblači pa ide u kolo, da se naigra i osveti pokladama" [Filakovac 1914, 167]. Na pokladni utorak oko jedanaest sati navečer zvoni s tornja da je kraj pokladama - gajdaš prekida svirku, mladež se razilazi i još se jednom najede mesa i kolača, zadnji put prije Uskrsa. "U ponoći svako e pošteno čeljade već u njegovoj postelje, samo još skitalice, bekrie i

piandure klatu se selim sve do zore" [Filakovac 1914, 167].

U drugom svesku devetnaeste knjige *Zbornika* [Lang, 1914] donosi Lang još nekoliko vjerovanja vezanih uz karneval: na *Fašnik* se priprema sjemenski kukuruz, da ga ptice ne diraju; ako na *Fašnik* kiša pada, bit će dosta voća, ali će biti crvljivo; tko na *Pepelnicu* vidi muhu, lako će postiti.

Ardalić [Ardalić 1915, 41] također o *mesojedu* piše kao o vremenu kad se najbolje jede i pije - nabraja mnoštvo jestvina i pića, slikajući grotesknu sliku obilja u nedvojbenu gladnoj Bukovici. Tu su sir, maslo, jaja, skorup i skuta iz mješine, kupus u kacama, kumpijer u trapovima, vijenci luka, ljutike, kapule, meso koza, ovaca, svinja i govoda [soljeno pa dimljeno], vino, rakija. "E tako dokoni, kad na očima i pod rukom imaju, onda u to vrijeme najslade i najmasnije se jede a najbolje pije: ujutru začinja se pûla sa salom i žmarami, za užinu [pôdne] jedu sira mješnog i kruva, zatijem piju polovnika, koliko ko može, da ij i za oči uvati; za večeru metnu prije u lonce, a sad u bronzine pune kupusa i krmetine suve, a za najviše debele slanine. [...] Uz mesojede na prelu de su gusle, pjevaju se pjesme uza nji, pripovijeda se, zagoneće se, prstenjka se, kozirokaju se" [Ardalić 1915, 41-42]. Osim opisa *kozirokanja* Ardalić opisuje i igru *pašaranje* i u napomeni iznosi izvanredno sjećanje na to kako je "neki decimar [onaj, što ućerava carske danjke]" sudjelovao u igri i na opće veselje izgubivši morao "ispuvavati lug iz žlice". Spominje se i "povezivanje vještica" i zapretanje roga u vatru, krst kod zapretanja vatre i zaprečavanje vrata *mašom* ili *ožegom*, sve to na pokladni utorak navečer. Neki su se dizali pred jutro na *podranak* da bi pojeli što bi ostalo prije korizme.

Josip Kotarski u monografiji o Loboru prvo navodi poslove koji se rade na *Fašnik* - "Ujutro prije dana ružde koruzu za sjeme, da ne b crvi na njivi podjedali stabala. Kuća se izmete ujutro rano pri posvjetu, a ponajviše po tmici, smeće se odnese na njivu, da bi djevojke prešle prije zamuž. Ako se na *Fašnik* više puta izmete kuća, više puta se one godine blago brije. Muškarci čiste drvlje, sâd, suhalje odsijecaju i među rašlje među svinjske laloke, da sâd bolje rodi. To se radi prije podne. Objed je običan, a popodne oko dva sata već se pokažu maškari [mačkari], sami dečki, kojekako obučeni, gotovo uvijek 'svati'" [Kotarski 1917, 196]. Loborska pokladna svadba bila je praćena tamburašima, kretala se središtem sela, pridruživali su joj se drugi *mačkari* koji bi se spustili s okolnih bregova i nakon obilaska oko crkve svi zajedno bi odlazili u krčmu. Maske su bile od platna i papira, a osim *svatova* u povorci su bile *ciganice*, *soldati*, *rajzigeri*, *šepavci*, *čuklavci*. Djevojke su [po dvije ili tri] navečer obilazile kao *mačkare* samo poznate kuće u blizini. Kotarski piše da su *mačkari* obilazili samo bogatije kuće, gdje bi dobili vina. U vrijeme nastanka monografije, vina nigdje nije bilo, zbog peronospore. Ostali podaci Kotarskog odnose se na ono što treba učiniti na *Fašnik* ili na *Pepelnicu*, kao i na ono što se tih dana ne smije činiti. Autor donosi i neke izreke vezane uz poklade. "*Fašnika*", slamnatu lutku, načinili bi dječaci tek u srijedu, vozili ga na kolicima cestom i za njim se plakalo, a u četvrtak bi se pojelo meso koje je ostalo od poklada [Kotarski 1917, 197].⁹

Milčetićev rad *Koleda u južnih Slavenah* [Milčetić 1917, 46] sadrži zanimljivu informaciju da se riječ *čarojice* čuje u Makarskom primorju u značenju pokladnih maškara. U istom radu [Milčetić 1917, 51] citirani su Vuk i Appendini, koji pišu da su u

⁹ O kontinuitetu i promjenama loborskih poklada vidi tekst Z. Rajković [Rajković 1985, 197-201], i tekst *Pokladni običaji u loborskom kraju* u ovom broju "Narodne umjetnosti".

Dubrovniku uz mesojeđe nekad išli gradom *Čoroje*, *Vila* i *Turica*. Na slijedećoj stranici, u bilješci, spominju se maškare [uz *mesojeđe* i *bijelu nedjelju*] u Crnoj Gori, odrasli i djeca. Nagarena djeca sa zvonima [ili drugačije maskirana] skupljala su hranu po kućama; dio jaja bi se prodao da bi se za te novce kupilo vino. "Gdje im ništa ne dadu, bacaju jaja u vrata [Vuk, *Život i običaji* 8]. Tako djevojke gotove pokladnicu: svaka donese što od svoje kuće: sira, masla itd., pa gotove jelo i časte se" [Milčetić 1917, 52]. Milčetić donosi i podatak M. Medića ["*Nar. Novine*", br. 57, 1897] da je taj običaj postojao i oko izvora Une. Dalje piše Milčetić: "Isprva, čini se, bijahu čarojice nešto drugo, nego koleda: možda više pokladni običaj" [Milčetić 1917, 55]. Nešto dalje, ponovno se kolede dovode u neku vezu s pokladama - navodi se Nodilova primjedba koju ovdje citavam [prema Milčetiću]: "Zato, kod Srba i Hrvata, bilo i svakojakih bogovskih poklada, koje se, poslije, prenese na svece i blagdane hristjanske. Naš narod sada drži poklade: božićne, gospodine, arhandelove, Petrove, Mratinske, bijele, mesne, i valjda još koje". Nadalje, po Nodilu, "imena Čoroje, Vila i Turica bez sumnje prenačinjena, iz svog poganskog sklopa izvitoperena, dakako od zazora hristjanskog." Nodilo piše i ovako: "Ako Klada jeste drvo, no u isto doba i *ognjena boginja Koleda*, koja iz vatrenog drveta plama, onda mi znamo, što su po - Klade. Slabačka, tamom svezana sunca, pale se na Ognju, pa su pokladni prvi njihovi dani poslije Klade ili Kolede, to dani božje nemoći i polovičnog tamnovanja, no ujedno i veselja velikog, jer dobrza hoće slavno Sunce da stane na snagu" [Milčetić 1917, 107-109]. U istom Milčetićevom članku o koledama nalazimo misao da su rimske Saturnalije, koje su se slavile u decembru, utjecale na kolede, poklade i možda Nikolinje [Milčetić 1917, 120].

Andro Jovičević, pišući o narodnom gospodarstvu u Crnoj Gori [Jovičević 1918, 184] piše o zubljamama [mašalama] koje "najviše služe zimi u mesojeđama".

Luka Lukić u monografiji o Varošu u Slavoniji spominje *šafingare*, koji imaju lice pokriveno "maramom, tilangetom, obrazom ili lafrom", i idu od sv. Tri kralja pa do Pepelnice, na svakog sveca ili nedjelje po podne ili navečer. Uobičajena je zamjena spolova - ženske u muškim i muški u ženskim odijelima; ponekad se ne mijenja odijelo, nego samo glas. "Šafingari idu kroz selo, ako je dan, a od kuće do kuće idu po mraku. [...] Ritko tko ide sam u šafingare, obično troje, četvero, do dvadesetero. Evo najobičniji šafingara: budu urmokteri, ciganji, guzare; fitiljaje kućine, bule, mašamode [prodaju eklovanje], čurke, orači, povaljači [povalju lozu prid pivnicu], mede, šlajferi [brusu], palocije [kupuju svinje], pucaje iz topa [iz stupke, u kojoj se prga tuče], svatovi [momci i cure], košci, kupilci, brijači, fešteri, turci, žetelci, prosjaci, vješaje babu, đavoli, režu šumu, popisuju kokoše, predu kroz selo, volarice [pucaju kandžijom i tuku prgu za čistu sridu]" [Lukić 1924, 294 -295]. Zadnji dan poklada, po Lukiću "ima najviše komendije i ludorije". *Šafingari* obilaze i druga sela, idu i u Brod. Navečer obilaze samo one kuće gdje se mogu napiti. Lukić donosi primjer razgovora pri noćnom ulasku u kuću [Lukić 1924, 295]. Tu su i podaci o klanju živadi i svinja i o pokladnim jelima [sarma, pače, pita, kolači na masti, meso]. Na poklade se slobodno govori: "Štogod se na poklade rekne, ne zamira se." Na *čistu sridu* se sve čisti - počinje korizma.

Već spomenuti Andro Jovičević piše: "Mesvijede se zove od Vasiljeva dne do bijelijeh poklada. To je vrijeme, kadako se najmanje radi, kada se samo ije, pije i veseli" [Jovičević 1928, 306]. *Ora* su ranije bila češća, a u Jovičevićevo vrijeme česte su korote smetale ora, pa su se umjesto plesanja igrale razne igre. Plesalo se i danju na gumnu o *mesnim* i *bijelim* pokladama, a noću u kojoj kući. Plesali su i oženjeni i neoženjeni, a stariji ljudi išli bi jedni drugima na *posjednik*. Jovičević donosi imena za svaki tjedan

korizme: *Čisto*, *Pačisto*, *Krsto*, *Sredoje*, *Tošo*, *Cvi'eto*, *Veljo*." Čista nedjelja treba da je sasvijem čista; zato se tako i zove. [...] Na čisti ponedjelnik ujutro žene rano ustanu, izbace sude izvan, pa ih vregaju lugom, doklena ih dobro oposte i osvijetle. Tada se ovregaju sahani, pljati, ibrici, pinjate, kotlovi, ražnjevi, tiganji, načvi, ožice, opere se ožičnjak, stočevi, pa i vjerige - neka je sve čisto" [Jovičević 1928, 307]. Isti autor, pišući o javnim običajima, piše o *maskarama*, koje su se u Riječkoj nahiji Crne Gore pojavljivale i danju i noću "uz mesvijeđe do bijelijeh poklada, drugo nikad. [...] Maskare se zovu ljudi, to jest momčad, koja na lice metnu obrazinu, obuku se u razne haljine, neki u ženske lijepe, a neki u ružne; neki se učini baba, a neki djed; neko djevojka, a neko nevjesta; neko momak, a neko sluga; neko ovo, a neko ono; tu ima svake zbojne, da te Bog od toga sačuva: mrsko ih je na put sresti. Neki metnu na glavu čalmu, neki objesi o vratu zvono, neki prišije sebi rep, neki zatakne nož, kumburu ili opaše sablju; neko nosi velju pušku, a neko toljagu; a baba nosi torbu pepela, te s njom gađa gdje koga stigne, nališ one, koji sve za njima idu i jade im zadaju" [Jovičević 1928, 316]. Jovičević je u svojem opisu *maskara* ponešto neprecizan: piše da žena ima u društvu i do dvadeset, ali se ipak radi vjerojatno o momcima prurušenim u žene. *Maskare* prose po kućama, gdje dobivaju vino, rakiju ili kavu, meso, jaja, sir, pogače, ali i novac. Zanimljiva je napomena da po selima uglavnom nije bilo *maskara*, osim ponekad na *bijele poklade*. Autor misli da će taj običaj nestati, jer se ponekad u tim maskiranim društvima događaju ružne stvari: "počem u to društvo ulaze nagolo sve sama galiotasta momčad, koja vrlo lako mogu prijeći u igri i ponašanju granice poštenoga ponašanja. [...] To je uzrok, te ih je svake godine manje; a to će učiniti, da ih i nestane sasvijem" [Jovičević 1928, 316-317]. Spominje se i *starešina* [nemaskiran ili maskiran] kojega *maskare* slušaju.

P. Bogdan-Bijelić u prilogu *Ženidba*. [Konavli u Dalmaciji] u prvom svesku 27. knjige *Zbornika* ponavlja podatak o gađanju kokoši puškom na pokladni ponedjeljak [usp. Bogdan-Bijelić 1908, 160].

F. Cetinić piše o *kumpaniji* u Blatu na Korčuli, o viteškom plesu od boja. Nećemo se ovdje zadržavati na toj inače poznatoj i vrijednoj deskripciji, zadovoljit ćemo se samo Cetinićevim tvrđenjem da se taj ples nekad izvodio samo o pokladama, kad se jedino smjelo "igrati i pirovat" [Cetinić 1930, 361].

M. Pavičević obrađuje mesojeđe i poklade u Katunskoj nahiji [Crna Gora]. Subotom ili nedjeljom uvečer u to doba godine bivalo je *horo* u kućama pojedinih domaćina. Za *horo* se određivao *reditelj*. Plesalo se i kolo i u parovima, uz pjesmu. Stariji su pili i pjevali uz gusle. Na *Bijelu nedjelju* jeo se sir, skorup i riba, a na *bijele poklade* jelo se najbogatije. "Po varošima ima maskarada i uz najveću svečanost spali se 'karnoval'. Ako je selo veće, i tamo se prave maskare, inače sakupe se na 'guvnu', iznese se vino, pije se - igra do mraka, a o večeri gdje se odredi *horo* - do zore" [Pavičević 1933, 153].

Među godišnjim običajima u Brestu u Istri, J. Mikac [Mikac 1933] opisuje i *pust*. Slavi se utorak, a osam dana ranije odredi se u kojoj će se kući plesati i koje će kuće obići *mačkare*. "Odrede, koliko će ih se preobući u žensko odijelo, tko će biti baba, svirač i pobirač. Za glazbu mnogo se ne brinu, jer je u selu više svirača, koji dobro znadu svirati na mih [mišnice]" [Mikac 1933, 217]. Mladići su za *mačkare* posuđivali nedjeljnu odjeću svojih djevojaka ili sestara. Mikac daje opis *mačkara*: "Odijelo, koje obuku, sastoji se od košulje, kamažota i pasa. Na nogama nose opanke, a na glavi klobuk [šešir]. Klobuk je pokrit crvenim rupcem, a povrh toga prebačena je gusta mreža,

koja se spušta do ramena. Rubac i mreža oko klobuka zavezani su crvenom vrpcom, da ne padnu. Pod gustom mrežom, mladić se ne može raspoznati" [Mikac 1933, 218]. Drugi su tip maski *babe* : "Jedan ili dvojica od mladića obuku se u stara poderana odijela najružnije što mogu, a najmilije im je kad se umotaju u ovčju kožu i na nju pričvrste rog, a oko pasa privežu neko desetak ovčarskih zvonaca" [Mikac 1933, 218]. Izgleda da su u *mačkare* i *babe* išli neoženjeni muškarci, jer autor posebno naglašava: "Svirač i pobirač obučeni su u nedjeljna odijela i obično su oženjeni [Mikac 1933, 218]. Takve su grupe obilazile obližnja sela, a s njima bi bio i jedan mladić koji je [nemaskiran] pazio na red. To se odvijalo nekoliko dana prije *pusta*. *Babe* bi obično prve upale u selo, a zatim *mačkare*, uz pjesmu i svirku. Prvo bi se plesalo pred kućom seoskog župana, koji je pazio da se u selu istodobno ne nađu dvije grupe *mačkara*, da ne bi došlo do kavge. Pobirač je skupljao kobasice, jaja ili slaninu. *Babe* su bile zadužene da hvataju seoske djevojke. "Što su babe vragoljastije, to su mačkare ponositije" [Mikac 1933, 219]. *Mačkare* nikad ne bi prespavale u tuđem selu. U utorak, *mačkare* su pobirale po svojem selu, da bi se navečer jela jaja s kobasicama, što su priređivale djevojke, a pozvani su seoski župan i važniji ljudi u selu, koji su plaćali po koju litru vina. Poslije večere bi opet bio ples, a neki su plesovi bili rezervirani za starije, za neženje i udovice, a na kraju se plesalo "štrigama, vukodlacima, morama, dobroj ljetini itd. [...] Mladići na Pepelnicu poslije mise načine 'pusta' od starog odijela i slame, koga metnu na voz [kola]. Nekoji od mladića drže timon [rudo], drugi rivaju voz, a treći se poredaju za vozom i plaću za pustom. Pusta voze izvan sela, gdje ga zapale, a voz prazan dovezu u selo, i to je svršetak Pokladama" [Mikac 1933, 219-220]. Autor donosi i tekst *plača za Pustom*.

U drugom svesku 29. knjige *Zbornika* M. Rešetar daje podatke po kojima na temelju pisane odluke sa sjednice Malog vijeća u Dubrovniku od 6. veljače 1412. zaključuje da je dubrovačka maska *Turica* bila poznata već početkom petnaestog stoljeća, da je nije predstavljao samo jedan igrač, nego više njih, i da je prema tome *Turica* možda ime ne samo za masku, nego i za igru ili predstavljачku družinu o pokladama [Rešetar 1934, 79-80].

U istoj knjizi M. Pavićević opisuje narodne igre u Crnoj Gori i posebno navodi koje se igre igraju na pokladnim skupovima [*Lovca*, *Mijene mjeseca*] [Pavićević 1934, 100 i 114].

Među manjim prinosima u tridesetoj knjizi *Zbornika* Ardalić piše: "Naši se Bukovičani uz mesojede nadglaišu, ko će reći ono, što se dosad nije čulo. Tako jedan drugoga na besjedama varaju na svake uvrati [načine]" [Ardalić 1935, 243]. Ardalić zatim donosi četiri primjera *varalica* [kako ih sam naziva], sitnih verbalnih oblika u kojima onaj tko odgovara na upit bude ismijan, jer nije upoznat s pravim značenjem metafora u pitanju.

B. Širola [Širola 1938, 128-129] spominje da su maškare između sebe u Novalji na Pagu birale biskupa koji ih je krizmao udaranjem po licu. Postojale su i lijepo odjevene maškare na plesovima, "u marinerskoj robi s vizeron [maskom]"; na pokladni utorak stariji ljudi "idu u 'toverne' [krčme] pa piju i kartaju se; 'sridnji ljudi' u maškare, a mladež na tanci. [...] Na Čistu sredu ujutro rano je misa; iza mise se 'luži glave'. Nego se dogodi da se i toga dana tkogod namaškara, namaže se 'mrčilon od sipe' i 'hodi selon mirit'. Da ga se domaćin riješi, mora mu nešto dati: jaja, kruha, vina i sl. Od onoga, što pojedinci tako skupe, naprave poslije podne užinu, 'idu frajat', jer im šuška u glavi. I

mladež koja tanca [zove se jednim imenom 'tancarini' ima svoju 'fraju': kupu bakalar i idu u toverne, frigaju frite" [Širola 1938, 129]. I na prvu nedjelju korizme bilo je slavlje na kojem bi se trošio sav dobitak mesopusta.

Pavao Tijan [Tijan 1940, 197-259] daje izbor iz pokladnih senjskih publikacija, u kojima se iznosi "gradska komunalna politika i društveni nedostaci". Tijan je zapazio da pokladni list "Metla i škavacera" igra važnu ulogu kao često jedina veza iseljenih Senjana s rodnim gradom.

I. Gršković i V. Štefanić, izdali su u 37. knjizi *Zbornika Nike uspomene starinske* Josipa Antuna Petrisa, gdje se spominje *kolo od Buzovića*: "To kolo čine brati Buzovići gusto puti o mesopustu. A navlastito, kada primu u braščinu jednoga ali više novih brat" [Gršković i Štefanić 1953, 122].

Marijan Stojković [Stojković 1953, 258 i 267] u *Historijskim prilogima etnografiji Hrvata* spominje pokladne plesove na otoku Krapnju, gdje su fratri plesali udvoje, *biranje kralja* na istom otoku, te podatak da u godištu "Gazetta di Zara" iz 1833. postoje podaci o maškarama u Dubrovniku.

Od svih monografija u *Zborniku*, o karnevalu najviše podataka pruža Jardasova *Kastavština* [Jardas 1957, 5-416]. Autor opisuje pokladno vrijeme od najave *pusta* nakon sv. Tri kralja, pa do *Salusa* ili *Malog pusta* u pola korizme. Piše o *tancu* i mjestima na kojima se plesalo, o instrumentima [Jardas 1957, 4-41], detaljno opisuje klanje i obradu svinja na tzv. *prašči pundejak* [Jardas 1957, 41-43]. Zvončari su svakako središnja tema Jardasova opisa *pusta*. Autor prati zvončare od *pusnog pundejka* do *Pepelnice*. Opis ima manu da ne opisuje druge zvončarske grupe osim *halubajskih zvončara*, iako su razlike na malom prostoru znatne i važne. Inače, opis opreme i izgleda halubajskih zvončara podroban je i informativan, navedeni su i ostali pokladni likovi uz zvončare: *feštari*, *kapo od fešti* [s admiralskom kapom], *tat*, *medved*, *pratioci pusta* i jedan koji za njim plače, te *jajari*. Opisan je i način kretanja zvončara: "Pred zvončari gre župan, ma on ni zvončar, i onako najstrašnji zvončar, ki njin je kapo. Kad gre jeno dvajsetak zvončari po sele, bomića si jih gjedaju s neken šušpeton. Na sred sela se onako z bokon rivaju. Po sele na se vije matače i špaši delaju. Kad se dosti nanore, store kokoru. Jedan časić hopsaju, onda znamu maškaru, pak se razajdu po kućah" [Jardas 1957, 44].

Na *Pust* [utorak prije Pepelnice] nije se radilo. "Ki merlin seje, trebe je, da se do naga suče i da kriči: 'Dug debel, dug debel.' To mora bit posejeno, utinut ako j` dobra luna prej sunca zilaza" [Jardas 1957, 46]. Po Jardasu, na *Pust* nema puno zvončara, idu uglavnom oni koji nisu u ponedjeljak. Utorkom se plesalo "za repu" [i stari ljudi]. Monografija sadrži detaljan opis *pusnih* jela. Zaseban odjeljak posvećen je karnevalu u mjestu Klana, gdje zbog zavjeta nakon potresa 1870. nije bilo pokladnog veselja, nego procesija. Na *Popelnicu* se u Kastavštini postilo, ali su *feštari* kolima vozili *Pusta* i plakali za njim, da bi ga u središtu sela osudili na smrt i zakopali, ili spalili. Autor donosi tekst plakanja za *Pustom* [Jardas 1957, 50].

Posljednji podatak o karnevalu u *Zborniku* jest prilog S. Stepanova o lastovskoj pokladnoj baladi [Stepanov 1971, 651-661]. Autor je usporedio vlastiti zapis [1960] sa starijim zapisom iz časopisa "Slovinac" [1881]. Pretpostavka je članka da se radi o nepotpunim verzijama koje su samo dijelovi nepoznate treće verzije. Varijante iz 1881. i 1960. komparirane su dalje s jednom varijantom iz Erlangenskog rukopisa [s početka 18. stoljeća].

V

Što nam govore podaci iz *Zbornika* uspoređeni s današnjim karnevalom? Mogu li nam pomoći u tumačenju i razumijevanju karnevala, nalaženja smisla i značenja karnevala općenito?

Pregled karnevalske građe u *Zborniku* uglavnom potvrđuje moje predrasude o toj građi. Tu su zaista pretežno podaci o seoskim karnevalima, nedostaju detaljniji opisi konkretnih zbivanja i likova, više je pažnje posvećeno vjerovanjima i magiji za plodnost nego društvenoj kritici. Uzmemo li u obzir snagu i važnost karnevala u sklopu drugih običaja današnjice, zapanjit će nas oskudnost informacija u *Zborniku*. Kad bismo prosuđivali po tome, mogli bismo zaključiti da karneval danas ima važnije mjesto u sklopu godišnjeg ciklusa nego što je imao prije stotinjak godina. Brzopletost takvog zaključivanja nedvojbeno je, ali ipak ostaje činjenica da karneval nadživljuje mnoge druge segmente tradicijske kulture.

Promotrimo li podatke u *Zborniku* u svjetlu teze o porijeklu iz antičkih *Saturnalija*, *Luperkalija* i *Matronalija* [usp. Baroja 1979], vidjet ćemo da su *luperkalijski* i *matronalijski* elementi naglašeniji od *saturnalijskih*. *Saturnalijski* koncepti magijske moći privremeno izabranog "kralja", rođenja, rasta i smrti božanstva i inverzije društvenog reda nisu se mogli uklopiti u idealni model seljaka. Isto tako, čini se da su *saturnalijske* komponente zaista jače u gradovima, pa tako nisu bile promatrane kao dio "narodne kulture". Suvremeni karnevali posjeduju danas i u seoskim sredinama jake *saturnalijske* elemente, tako da se može govoriti o jačanju kritičke uloge karnevala. Što se *matronalijske* komponente tiče, ona je zanimljiva kad je riječ o sudjelovanju žena u karnevalu. U suvremenim karnevalima žene sve više sudjeluju, ali podaci u *Zborniku* [Lovretić i Jurić 1897, Lukić 1924] pokazuju da su u Slavoniji žene sudjelovale i ranije, i da su čak ponegdje imale važniju ulogu od muškaraca. To i ne mora biti ništa začuđujuće, jer npr. vrlo stari izvori kao što je kanon prihvaćen na jednom koncilu u Carigradu u doba Jusitnijana II [usp. Baroja 1979, 178] spominju *obostranu* inverziju spolova u Kalendama i svečanostima držanim prvog dana mjeseca marta. Nesudjelovanje žena u karnevalu po mom mišljenju nikako nije univerzalna pojava, pa i jačanje ženske uloge u karnevalu danas neće biti baš svugdje bitna novina, nespojiva s tradicijskim karnevalom. Rigidnost tradicije teže popušta u "ženskom pitanju" kad je riječ o muškim društvima, tipičnim za *luperkalijski* element karnevala [npr. *zvončari* u Kastavštini, *pokladari* na Lastovu], iako i tu ima izuzetaka: među *naphancima* u Turčiču [Međimurje] znala je ponekad biti i po koja žena.¹⁰

Veza poklada s koledama [usp. Milčetić 1917, 55] i danas je neistražena, kao uostalom i ne manje zanimljiva moguća veza koleda s antičkim *Kalendama*, koje su ugrađene [uz ostale antičkefešte zimskog perioda] u povijest karnevala.

Potpunija usporedba suvremenog stanja karnevala u Hrvatskoj s podacima iz *Zbornika* tražila bi detaljan opis recentnih pokladnih zbivanja, što će [nadam se] biti realizirano u drugim prilogima ovog i slijedećih brojeva "Narodne umjetnosti". Ovdje ću se zadovoljiti sumarnom usporedbom, a kao okvirom poslužit ću se ponešto dopunjenom Kowzanovom sistematizacijom semioloških fenomena kazališne predstave [usp. Kowzan 1975, 182-207]. Karneval se, kao tradicijski uvjetovan otklon unutar sva-

¹⁰ Zahvaljujem na informaciji Maji Povrzanović

kodnevnog ponašanja određene ljudske grupe manifestira velikim dijelom istim znakovnim sustavima kao i kazališna predstava. Funkcija predstavljanja, međutim, razlikuje karneval od predstave - karneval je teatralna pojava [usp. Lozica 1983].

O karnevalskim *tekstovima* u pisanom ili tiskanom obliku u *Zborniku* gotovo da i nema podataka, osim u Tijanovom prilogu o senjskim pokladnim publikacijama [Tijan 1940]. Pisani i tiskani tekstovi u suvremenim su pokladnim zbivanjima vrlo važni i česti, od posebnih karnevalskih novina, preko karnevalskih optužbi, osuda i godišnjih kronika mjesnih događaja u šaljivom i kritičkom tonu. Znaju se i imena autora takvih pisanih tekstova, iako se u načelu publiciraju kao anonimni. Negdje se radi o djelu jednoga ili dvojice ljudi, dok u drugim slučajevima autor u svoj tekst uključuje priloge drugih "suradnika". Pokladni tekstovi prolaze i određene cenzure lokalnih vlasti ili neformalnih predstavnika grupe, prije čitanja na javnom mjestu ili prije tiskanja [umnožavanja]. Pored takvih tekstova važni su i *karnevalski natpisi* i *transparenti*, te *plakati*, koji se javljaju na zidovima, u izlozima, na tzv. *alegorijskim kolima*, ili na individualnim karnevalskim kostimima. Vjerujem da pisani materijali nisu recentna pojava, no o njima su podaci u literaturi i inače oskudni.

Govor sudionika pokladnog zbivanja u *Zborniku* je obrađen obilnije od pisanih tekstova, iako su i ovdje informacije dosta nepotpune. Na semantičkoj razini, o govoru ne saznajemo mnogo, osim da je riječ o *šalama*, *komendijama*, *ludorijama* itd. Konkretni sadržaj šala obično nije opisan. Najpotpuniji je u tom smislu Lang [Lang 1913]. Izuzetno su navedeni primjeri razgovora [na primjer razgovora pri noćnom dolasku maškara u kuću, usp. Lukić 1924, 295], donose se zapisi pjesama, ali u načelu, *govoru* se u opisima ne pridaje toliko pažnje koliko vanjskom izgledu sudionika. Međutim, na temelju suvremenih podataka, u usporedbi sa *Zbornikom* možemo zaključiti mnogo toga - ljudi s maskom na licu ili ne govore ili govore izmijenjenim glasom, maskirani ljudi *imitiraju* govor onih koje predstavljaju [u tradicijskom karnevalu to su stranci, pripadnici drugih grupa]. Zatim, imamo podatke da je karneval vrijeme kad se govori slobodno [usp. Lukić 1924] ili kad se nastoji sugovornika ismijati [Ardalić 1935]. Poseban problem vezan uz govor jest ono što Kowzan naziva razdvajanjem osoba od riječi [Kowzan 1975, 183], kao što je slučaj u lutkarskom kazalištu. Radi se o animaciji neživih predmeta [lutaka, rekvizita]. Zanimljivi su slučajevi karnevalskih likova sačinjenih od više ljudi, ili karnevalskih grupa koje predstavljaju određen motiv [tzv. *alegorijske scene*]. O tome u *Zborniku* nema izravnih podataka, dok u suvremenom karnevalu možemo često pratiti upravo situacije u kojima pojedinac govori u ime grupe, koja ga prati [podržava] neverbalnim predstavljanjem. Zapisivači u *Zborniku* nisu posvećivali dovoljno pažnje govoru, vjerojatno zato što je uglavnom riječ o improvizacijama, opscenim i kritičkim sadržajima i prelaznju granica "poštenoga ponašanja" [usp. Jovičević 1928, 316-317]. Nije nevažna ni činjenica da zapisivači iz *Zbornika* nisu imali tehničkih mogućnosti brzog bilježenja [magnetofonskog snimanja] govora u karnevalskim situacijama - to je i na današnjem stupnju razvoja tehnike još uvijek težak zadatak.

Kowzan je pisao o dikciji kao instrumentu glumca, o *tonu* kao sačinjenom od intonacije, ritma, brzine i jačine. [usp. Kowzan 1975, 184-185]. Govor u karnevalu u stalnom je sukobu s bukom, odatle skandiranje, izvikivanje, ponavljanje, pa i upotreba razglasa. Podaci o *tonu* [dicciji] u *Zborniku* ne postoje, osim podataka da maškare govore izmijenjenim glasom. *Pjevanje* kao poseban oblik govora, uz glazbu ili bez nje, u karnevalu je često. U *Zborniku* podaci o pjevanju ostaju uglavnom općeniti. Znamo

da se pjeva, pleše i pije, ali o repertoaru pjesama ne doznajemo mnogo.

Mimika lica u karnevalskom je ponašanju u sjeni drugih znakovnih sustava. Lice je gotovo uvijek pod šminkom, ili čak pod fiksnom maskom. Mogli bismo tako reći da se karneval odlikuje upravo pre naglašavanjem ili potpunim nedostatkom mimike, čime se ostvaruje određena bezličnost, "očuđenje", kolektivnost i pripadnost grupi. U *Zborniku* o tome podataka nema, jer nema ni zapisivača s tako usko specijaliziranim interesom.

Ni s opisima *geste* sudionika karnevala u *Zborniku* situacija nije ništa bolja. Za suvremenog istraživača, uz prednosti koje u analizi donosi filmska i videotehnika, gesta u karnevalskom predstavljanju nipošto nije nevažna. Gesta zamjenjuje govor i mimiku čovjeka pod maskom, ostvaruje trenutačnu komunikaciju tamo gdje nema vremena za dulju verbalnu poruku, iskazuje ono što se ostalim sredstvima komunikacije ponekad ne smije reći.

Treći kinetički sustav, kretanje sudionika u karnevalu, u *Zborniku* je bolje zastupljen. Imamo podatke o kretanju karnevalskih povorki [npr. Jardas 1957; Kotarski 1917; Filakovac 1914; Mikac 1933], o slijedu zbivanja itd. Postoje čak i podaci o načinu kretanja pojedinih likova [npr. *zvončara*, usp. Jardas 1957]. Takvi opisi ipak nisu česti.

Kao *šminku* u *Zborniku* nalazimo [osim vjerojatne čadi i brašna] i *mrčilo od sipe* [Širola 1938, 129]. Suvremeni karnevali upotrebljavaju sva sredstva ženskog *make upa*, ali i razne druge boje, do čadi iz ispušnih cijevi automobila.

Maska [*obrazina*, *lafra*] se u *Zborniku* često spominje [Ardalić 1902; Lovretić 1899; Ivanišević 1905; Kotarski 1917; Jovičević 1928; Lukić 1924; Mikac 1933; Rešetar 1934; Jardas 1957]. Kao materijali od kojih su maske načinjene spominju se drvo, koža, tekstil, mreža i papir. Suvremeni karnevali služe se suvremenim materijalima, pa pored drvenih i ostalih maski susrećemo spužvu i plastiku. Upotreba lakih materijala omogućuje nošenje većih maski [npr. kod *halubajskih zvončara* u Kastavštini].

Frizura kao znakovni sustav u tradicijskom karnevalu, sudeći po *Zborniku*, nije presudna i obično se prekriva raznim pokrivalima. U današnjim karnevalima relativno je česta upotreba umjetnih vlasulja [perika], ali i posebnih načina češljanja. Umjetne brade i brkovi upotrebljavali su se i ranije, a i danas se za karnevalske potrebe masovno proizvode.

Podaci o *kostimima* istodobno su i podaci o *karnevalskim likovima*, pa su zato posebno zanimljivi. Neću se ovdje zadržati na već uočenom repertoaru likova u *Zborniku*. Čini mi se važnijim upozoriti na dva tipa kostimiranja [maskiranja], grupno i individualno. Grupno maskiranje u jednake [ili slične] kostime ukida individualnost pojedinca i identificira ga sa zajednicom. Takvo maskiranje nema [u načelu] imitativni karakter, nego ostvaruje stalne tipove, odnosno likove koji se ponavljaju generacijama. Stalni likovi postoje i u slučajevima individualnog kostimiranja. U *Zborniku* su to, prije svega, *ded* [*did*] i *baba* [Ardalić 1902; Ivanišević 1905], ali ima i drugih likova koji se uporno ponavljaju u raznim krajevima i vremenima [Ciganin, vrag, medvjed itd.]. Pored stalnih likova, postoje naravno i individualni kostimi koji ne tvore stalni lik, nego ostaju kreacija jedne sezone. Karnevalski kostim ne mora uvijek služiti prerašavanju čovjeka u čovjeka ili životinju, kostim ponekad pretvara čovjeka u fantastično biće, često uz pomoć različitih rekvizita. U suvremenim karnevalima često je prerašavanje u popularne televizijske likove; često je i kostimiranje čitave grupe tako da

tvori priču, zasebnu temu.

Grupno kostimiranje u uniformne kostime karakteristično je za tradicijske grupe kao što su npr. *zvončari*, ali se javlja i u grupama koje nisu tradicijske, kao poseban i svjestan karnevalski postupak. Posebno je čest slučaj udvajanja kostima, tako da se pojavljuju dva jednaka karnevalska lika, što otežava prepoznavanje. Udvajanje kostima često je na maskenbalima, a zanimljivo je da npr. na Lastovu postoji nepisano pravilo po kojem se grupa "*lijepih maskara*" sastoji od parova jednakih kostima. O takvom udvajanju kostima u *Zborniku* nemamo podataka, iako možemo pretpostaviti da je do te pojave moralo dolaziti barem slučajno, ako već ne namjerno, jer je izbor uobičajenih karnevalskih likova bio nekad uži nego danas.

Kao karnevalski kostim može poslužiti tuđa odjeća [često odjeća osobe suprotnog spola] ili kombinacija vlastitih odjevnih predmeta, stara odjeća itd. O tome u *Zborniku* ima mnogo podataka, ali ima i podataka o šivanju posebnih kostima za karnevalske potrebe [usp. npr. Lang 1913, 68].

Rekviziti i u kazališnim predstavama mogu biti zasebni znakovni sustav, ali i dio *kostima* ili dio *dekora*. U karnevalu je slično, s tim da pozornice obično nema i da kao dekor služi svaki prostor u kojem se karnevalski likovi nađu, pa tako rekvizitom može postati svaki slučajni predmet. Karneval kao tradicijski uvjetovan otklon u svakodnevnom ponašanju traži adekvatan otklon u svakodnevnoj upotrebi predmeta - predmet neuobičajeno upotrijebljen, ili samo postavljen na neuobičajeno mjesto [usp. Lang 1913, 70] postaje karnevalski rekvizit. Usporedba podataka iz *Zbornika* i suvremene karnevalske prakse upozorava i na stalne, tipične karnevalske rekvizite. S jedne strane, tu su razne *štrcaljke*, *vrećice i torbe s pepelom*, *oružje i imitacija oružja*, dakle sredstva za izravno komuniciranje s "publikom". S druge strane, tu su sva sredstva za dizanje buke, od *zvona*, *kleпки* i *škrebetaljki*, preko improviziranih *udaraljki* do *zviždaljki* i pravih *muzičkih instrumenata*. Posebno mjesto među rekvizitima zauzima *pokladna lutka* - rekvizit, koji sam ima karakter karnevalskog lika. U *Zborniku* se lutka malo spominje [Pavićević 1933, 153; Ivanišević 1905, 59; Mikac 1933, 219; Kotarski 1917, 197; Jardas 1957, 49]. U suvremenim karnevalima pokladna je lutka gotovo obavezna i uglavnom se spaljuje, dok su ostali načini egzekucije rjeđi [bacanje u vodu, zakapanje], a kad se javljaju, obično se kombiniraju sa spaljivanjem.

Dekor karnevala nije dekor pozornice, jer kad i postoji karnevalska pozornica, onda je to većinom povišeni podij bez kulisa i bez drugih parafernacija. Može se govoriti o dekoru prostora za ples, no taj se ne razlikuje bitno od prostora dekoriranog za novogodišnje slavlje ili kakvu drugu priliku. U *Zborniku* o karnevalskom dekoru nema informacija, osim ponešto kod Langa [Lang 1913]. Suvremeni karnevali služe se često motoriziranom povorkom [traktori, kamioni, osobni automobili] koja obično jest posebno dekorirana, kao svojevrsni pokretni scenski prostor. U tom kompleksu važno je mjesto tzv. *alegorijskih kola*, dekoriranog [maskiranog] vozila na kojem grupa karnevalskih likova predstavlja određenu temu, često kritički usmjerenu.

S *rasvjetom* je slična situacija kao i s *dekorom*, upotrebljava se obično dnevno ili umjetno svjetlo, samo u izuzetnim slučajevima i posebna rasvjeta. U *Zborniku* postoji podatak o upotrebi zublje u karnevalske svrhe [Jovićević 1918, 184]. Specifičan oblik rasvjete jest lomača na kojoj gori lutka [ili sama zapaljena lutka]. Za osvjetljavanje puta kojim noću ide pokladna povorka ponekad se danas upotrebljavaju kupčići pijeska uz rub ceste, natopljeni benzinom; rasvjeta čak može biti dio kostima ili maske - npr. neki od *halubajskih zvončara* u svojim hipertrofiranim maskama od umje-

tne spužve, žice i umjetnog krzna imaju i male baterijske svjetiljke, svijetleće oči.

Glazba karnevala kombinacija je prirodnih zvukova [žamor i graja mnoštva, zvuk automobilskih i drugih motora] s namjernom bukom koju proizvode karnevalski likovi i plesnom glazbom. *Zbornik* spominje ples u vrijeme karnevala, ali relativno malo možemo saznati o samom repertoaru. Glazba i ples zauzimaju središnje mjesto u karnevalskim zabavama, a tako je bilo i u prošlosti. Svirači su često plaćeni za sviranje. Suvremeni karnevali osim "živom glazbom" koriste se i snimljenom glazbom, koja se pušta preko razglasa [pojačala]. Karnevalske se grupe često formiraju oko raspoloživih muzičara i oko prostora za ples. Uzmemo li sve to u obzir, vidjet ćemo da u *Zborniku* o karnevalskoj glazbi malo piše i da ta problematika zaslužuje detaljnije istraživanje.

O *šumovima*, dakle zvučnim efektima koji ne pripadaju ni *govoru* ni *glazbi*, *Zbornik* isto tako govori sumarno, ali nam današnja iskustva govore da je buka vrlo važan segment karnevala, koji je možda imao u davnoj prošlosti apotropejsku ulogu tjeranja zlih sila. Karneval je i danas bučno veselje kojemu smo pradavni smisao zaboravili, ali koje traje i dalje iz godine u godinu i koje nam je nedvojbeno potrebno.

VI

Recentna istraživanja karnevala u Hrvatskoj [tuđa i vlastita]¹¹ pokazuju mi da je u složenoj strukturi karnevalskih zbivanja moguće izdvojiti određene relativno samostalne komponente. U pojedinačnim slučajevima nisu sve te komponente uvijek na-
zočne, ponegdje postoje tek u naznakama, ali ovdje ću ih pokušati sve nabrojiti:

1. Pripremni sastanak - formiranje karnevalskog odbora i podjela funkcija. [Ponekad i nekoliko sastanaka, nakon kojih slijede pripreme, pojedinačne ili u grupama, uglavnom tajne.]
2. Ples pod maskama [maskenbal], ponekad s izborom najbolje maske.
3. Dječje karnevalske priredbe.
4. Ophodi grupno kostimiranih [uniformiranih, uglavnom muških] družina, uz kolektu, po vlastitom mjestu i ponekad po okolnim mjestima. Uz uniformirane sudionike idu i malobrojni tradicijski karnevalski likovi.
5. Ophodi maškara [obaju spolova, odraslih i/ili djece] po vlastitom mjestu, uz kolektu.
6. Motorizirana povorka *alegorijskih kola*, ponekad uz izbor najbolje grupe.
7. "Plač" za karnevalskom lutkom, čitanje karnevalske kronike, optužba i osuda, te spaljivanje lutke.

¹¹ Karneval sam osobno proteklih godina pratio: u Kastavštini 1977, 1978, 1979. i 1984; u Medimurju 1982; u Donjim Kaštelima 1983. i 1986; i na Lastovu 1981. i 1985.

8. Posljednja večera od skupljene hrane, s plesom ili bez plesa.

O komponentama pod brojevima 1, 3 i 6 nema spomena u *Zborniku*. Komponente pod brojevima 2, 7 i 8 samo se spominju, ali se detaljnije ne opisuju. Podrobnije su obrađene samo komponente pod brojevima 4 i 5. Naravno, neke od spomenutih komponenti karnevala novijeg su datuma, ali ipak možemo zaključiti da u *Zborniku* gotovo i nema potpunog opisa karnevala. Tom idealu najbliži su Lang [Lang 1913] i Jardas [Jardas 1957].

Tumačenje karnevala kao povijesnog procesa na *emskoj* razini čini mi se problematičnim, jer nije nimalo lako spoznati na temelju oskudnih dostupnih izvora što je karneval značio ljudima kroz povijest. Možda je nešto lakše istražiti što karneval znači sudionicima danas, ali su takvi podaci nedovoljni da bismo razumjeli svu složenost te pojave. Karneval i u današnjim izvedbama sadrži mnoge naplavine pradavnih vjerovanja i posjeduje značenja kojih ni sudionici ni znanstvenici promatrači nisu svjesni. Karneval kao godišnja eksplozija iracionalnosti ne podliježe u potpunosti racionalnoj analizi. Pristup karnevalu na *etskoj* razini lako postaje voajersko nasilje koje mnoštvo konotacija svodi na simplificiranu binarnu denotaciju [nered suprotstavljen redu, improvizaciju suprotstavljenu tradiciji, aktualnu društvenu kritiku suprotstavljenu repetitivnosti magije plodnosti].

Podroban opis preduvjet je svake interpretacije. Podaci u *Zborniku*, po mom sudu, mogu jedino poslužiti kao polazište novim istraživanjima. Interpretaciji karnevala mogu pomoći samo interpretacije konkretnih karnevalskih zbivanja. Karneval je previše slojevit fenomen da bismo ga mogli interpretirati u cijelosti. Govoriti o karnevalu općenito isto je kao da govorimo o književnosti općenito, a ne o književnim djelima u različitim vremenima i na različitim prostorima.

LITERATURA

Ardalić, Vladimir

1902. Bukovica [nastavak]: godišnji običaji: domaći [kućni] običaji kod svetkovanja - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednici Tomo Maretić; Dragutin Boranić. - knj.7.sv. 2. - Zagreb: JAZU, 1902. - str. 237-204
1915. Godišnji običaji [Bukovica u Dalmaciji]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.20.sv.1. - Zagreb: JAZU, 1915. - str. 32-52
1935. Manji prinosi: Varalice [Bukovica u Dalmaciji]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 30. sv.1 - Zagreb: JAZU, 1935. - str. 243-244

Baroja, Julio Caro

1979. Le Carnaval. - Mayenne: Gallimard, 1979.

Bogdan-Bijelić, Pavlina

1908. Pokladni ponedjeljak, - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.13. sv.1. - Zagreb: JAZU,1908. - str. 160
1929. Ženidba [Konavli u Dalmaciji]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 27. sv. 1. - Zagreb: JAZU, 1929. - str. 111-136

Cetinić, Franko

1930. Kumpanija: puški viteški ples od boja. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.27.sv.2. - Zagreb: JAZU, 1930. - str. 360-384

Filakovac, Ivan

1914. Godišnji običaji [Retkovci u Slayoniji]. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić - knj.19.sv.1. - Zagreb: JAZU, 1914. - str. 153-175

Gadamer, Hans-Georg

1978. Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike. - Sarajevo: "Veselin Masleša", 1978.

Geertz, Clifford

1973. The Interpretation of Cultures. - New York: Basic Books, 1973.

Gršković, Ivan; Štefanić, Vjekoslav

1953. "Nike uspomene starinske" Josipa Antuna Petrisa [1787-1868]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednici Dragutin Boranić; Milovan Gavazzi. - knj. 37. - Zagreb: JAZU, 1953. - str. 81-143

Honti, János

1975. On Safeguarding Folk Traditions. - Studies in Oral Epic Tradition. - Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.

Horvat, Rudolf

1896. Narodna vjerovanja s bajanjem: 1. Što narod priča o božanstvu i o svecima; što baja i što radi u ovo ili u ono doba godine [nar. koledar]: a) Koprivnica u Hrvatskoj. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Ivan Milčetić. - knj.1. - Zagreb: JAZU, 1896. - str. 238-246

Ivanišević, Frano

1905. Poljica: narodni život i običaji [nastavak]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik [?]. - knj.10.sv.1. - Zagreb: JAZU, 1905. - str. 10 -111

Jardas, Ivo

1957. Kastavština. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Milovan Gavazzi. - knj. 39. - Zagreb: JAZU, 1957. - str. 5-416

Jovičević, Andrija

1918. Narodno blago u Crnoj Gori. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 23. - Zagreb: JAZU, 1918. - str. 125 - 184
1928. Godišnji običaji [Riječka nahija u Crnoj Gori]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 26.sv.2. - Zagreb: JAZU, 1928. - str. 293-318

Kotarski, Josip

1917. Lobar: Narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.21. sv.2. - Zagreb: JAZU, 1917. str.179-224

Kowzan, Tadeusz

1975. Littérature et spectacle. - La Haye; Paris: Mouton, 1975.

Kuhač, Franjo Š.

1881. Južno-slovenske narodne popievke. - knj. 4. - Zagreb, 1881.

Lang, Milan

1913. Samobor: narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.18. sv.1. - Zagreb: JAZU, 1913. - str. 1-138
1914. Samobor: narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.19.sv. 2. - Zagreb: JAZU, 1914. - str.193-32

Leach, Edmund [Lič, Edmund]

1983. Kultura i komunikacija: Logika povezivanja simbola: Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji. - Beograd: Prosveta, 1983.

Lévi-Strauss, Claude

- 1958 Antropologie Structurale. - Paris: Plon, 1958.

Lovretić, Josip; Jurić, Bartol

1897. Otok: narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Ante Radić. - knj. 2. - Zagreb: JAZU, 1897. - str. 91-459

Lozica, Ivan

1979. Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti. - "Narodna umjetnost", 16, 1979. - str. 33-55

Lukić, Luka

1924. Varoš: Narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.25. sv.2. - Zagreb: JAZU, 1924. - str. 255-349

Mikac, Jakov

1933. Godišnji običaji [Brest u Istri]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 29. sv.1. - Zagreb: JAZU, 1933. - str. 215-223

Milčetić, Ivan

1917. Koleda u južnih Slavenah. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 22.sv.1. -- Zagreb: JAZU, 1917. - str. 1-124

Pavićević, Mićun M.

1933. Običaji [Katunska nahija u Crnoj Gori]. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.29.sv.1. - Zagreb: JAZU, 1933. - str.146 -180
1934. Narodne igre u Crnoj Gori. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj. 29.sv.2. - Zagreb: JAZU, 1934. - str. 91-118

Radić, Antun

1897. Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. - Zagreb: Dionička tiskara, 1897. [*Pretisak iz Zbornika*]

Rajković, Zorica

1985. Kontinuitet i promjene u pokladnim običajima [na primjeru iz Lobora].- Zbornik radova XXXII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine / urednik Magdalena Veselinović Šulc. - Novi Sad: Udruženje folklorista SAP Vojvodine, 1985. - str. 197-201

Rešetar, Milan

1934. Sitniji prilozi. - Dubrovačka "Turica". - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.29.sv.2. - Zagreb: JAZU, 1934. - str. 79-80

Rihtman-Auguštin, Dunja

1984. Struktura tradicijskog mišljenja. - Zagreb: Školska knjiga, 1984.

Rožić, Vatroslav

1908. Prigorje: narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.13.sv.1. - Zagreb: JAZU, 1908. - str. 16 -112

Stepanov, Stjepan

1971. Lastovska pokladna balada o Aliji desetom. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednici Ljubo Babić; Ferdo Čulinović. - knj. 45. - Zagreb: JAZU, 1971. - str. 651-661

Stojković, Marijan

1953. Historijski prilozi etnografiji Hrvata. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednici Dragutin Boranić; Milovan Gavazzi. - knj.37.- Zagreb: JAZU, 1953. - str. 251-269

Supek-Zupan, Olga

1976. Od teorije do prakse i nazad: Mogućnost marksističkog shvaćanja u etnologiji. - "Narodna umjetnost", 13, 1976. - str. 57-76
1983. The Meaning of Carnival in Croatia. - "Anthropological Quarterly", Vol. 56, No. 2, [April], 1983. - str. 90-94

Supek-Zupan, Olga; Lozica, Ivan

1985. Tradicija i novi društveni smisao: *pust* 1984. - [u tisku]

Širola, Božidar

1938. Novalja na Pagu: Narodni život i običaji. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.31.sv.2. - Zagreb: JAZU, 1938. - str. 41-134

Tijan, Pavao

1940. Senjske štorije i čakule. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena / urednik Dragutin Boranić. - knj.32.sv.2. - Zagreb: JAZU, 1940. - str. 197-259